

INTERPOLAREA ÎN TEXTUL EPICLEZEI A TROPARULUI DE LA CEASUL AL III-LEA¹

Ieromonah Petru Pruteanu

www.teologie.net

Deși problema a mai fost tratată în teologia românească de pr. prof. Petre Vintilescu², considerăm că este absolut necesar să punem în fața cititorului istoria acestei interpolări în inima Liturghiei ortodoxe și anumite păreri ale liturghiștilor mai vechi și mai noi despre acest tropar.³

Trebuie să subliniem că liturgica românească, deși este conștientă de istoria târzie a interpolării, nu a încercat niciodată să o înlăture, ci se limitează la o plasare puțin mai reușită a textului troparului și a stihurilor ce-l însoțesc. Trebuie să remarcăm însă faptul că, în momentul introducerii sale, troparul a fost plasat în însuși textul epiclezei, așa cum este și acum în Slujebnicul rusesc și așa cum era și în Liturghierul românesc până nu demult. Iată forma primară a interpolării (unde adaosul este scris cu alt fon și bold):

Liturghia Sfântului Ioan Gură de Aur – Epicleza	Liturghia Sfântului Vasile cel Mare – Epicleza
Încă aducem Ție această slujbă cuvântătoare și fără de sânge, și Te chemăm, Te rugăm și cu umilință la Tine cădem: Trimite Duhul Tău cel Sfânt peste noi și peste aceste Daruri, ce sunt puse înainte[...]	Pentru aceasta, Stăpâne Preasfinte, și noi, păcătoșii și nevrednicii robii Tăi, care ne-am învrednicit a sluji Sfântului Tău jertfelnic, nu pentru dreptățile noastre, că n-am făcut ceva bun pe pământ, ci pentru mila Ta și îndurările Tale, pe care le-ai văr- sat cu prisosință peste noi, îndrăznind, ne apropiem de Sfântul Tău jertfelnic, și

¹ Acest studiu reprezintă un mic capitol din cartea noastră "Liturghia ortodoxă: istorie și actualitate", Editura Sophia, București 2008, pp. 115-121. Tot acolo se găsește o analiză amplă a textului celor două anafore byzantine, care ar putea duce la o înțelegere mai profundă a acestui studiu.

² *Troparul Ceasului al treilea în rânduiala Epiclesei*, în rev. „B.O.R.”, nr. 1-2/ 1937, pp. 1-21.

³ Vezi mai ales, архим. Киприан КЕРН, *Евхаристия*, pp. 253-260.

punând înainte cele ce închipuiesc Sfântul Trup și Sânge al Hristosului Tău, Ție ne rugăm și de la Tine cerem, Sfinte al sfinților, cu bunăvoința bunătății Tale, să vină Duhul Tău cel Sfânt peste noi și peste Darurile acestea ce sunt puse înainte și să le **binecuvânteze** pe dânsle și să le **sfînțească** și să le **arate**: [...]

Apoi preotul ridicându-și mâinile zice troparul Ceasului al III-lea:

Preotul: Doamne, Cel ce ai trimis pe Preasfântul Tău Duh, în ceasul al treilea, Apostolilor Tăi, pe Acela, Bunule, nu-L lua de la noi, ci ni-L înnoiește nouă, celor ce ne rugăm Ție.

Diaconul: Stih 1: Inimă curată zidește întru mine, Dumnezeule, și duh drept înnoiește întru cele dinlăuntru ale mele. [În timpul fiecărui stih clericii fac câte o închinăciune.]

Preotul, iarăși ridicându-și mâinile, zice:

Preotul: Doamne, Cel ce ai trimis pe Preasfântul Tău Duh, în ceasul al treilea, Apostolilor Tăi, pe Acela, Bunule, nu-L lua de la noi, ci ni-L înnoiește nouă, celor ce ne rugăm Ție.

Diaconul: Stih 2: Nu mă lepăda de la fața Ta și Duhul Tău cel Sfânt nu-L lua de la mine.

Preotul iarăși: Doamne, Cel ce ai trimis pe Preasfântul Tău Duh, în ceasul al treilea, Apostolilor Tăi, pe Acela, Bunule, nu-L lua de la noi, ci ni-L înnoiește nouă, celor ce ne rugăm Ție.

Diaconul: Slavă Tatălui și Fiului și Sfântului Duh. Și acum și pururea și în vecii vecilor. Amin.

[...] și fă, adică, pâinea aceasta,

Apoi preotul ridicându-și mâinile zice troparul Ceasului al III-lea:

Preotul: Doamne, Cel ce ai trimis pe Preasfântul Tău Duh, în ceasul al treilea, Apostolilor Tăi, pe Acela, Bunule, nu-L lua de la noi, ci ni-L înnoiește nouă, celor ce ne rugăm Ție.

Diaconul: Stih 1: Inimă curată zidește întru mine, Dumnezeule, și duh drept înnoiește întru cele dinlăuntru ale mele. [În timpul fiecărui stih clericii fac câte o închinăciune.]

Preotul, iarăși ridicându-și mâinile, zice:

Preotul: Doamne, Cel ce ai trimis pe Preasfântul Tău Duh, în ceasul al treilea, Apostolilor Tăi, pe Acela, Bunule, nu-L lua de la noi, ci ni-L înnoiește nouă, celor ce ne rugăm Ție.

Diaconul: Stih 2: Nu mă lepăda de la fața Ta și Duhul Tău cel Sfânt nu-L lua de la mine.

Preotul iarăși: Doamne, Cel ce ai trimis pe Preasfântul Tău Duh, în ceasul al treilea, Apostolilor Tăi, pe Acela, Bunule, nu-L lua de la noi, ci ni-L înnoiește nouă, celor ce ne rugăm Ție.

Diaconul: Slavă Tatălui și Fiului și Sfântului Duh. Și acum și pururea și în vecii vecilor. Amin.

[...] pâinea aceasta, adică, însuși Cin-

Cinstit Trupul Hristosului Tău, iar ceea ce este în potirul acesta, Cinstit Sângele Hristosului Tău,	stitul Trup al Domnului și Dumnezeului și Mântuitorului nostru Iisus Hristos.
	Iar ceea ce este în potirul acesta, în- suși Cinstitul Sânge al Domnului și Dumnezeului și Mântuitorului nostru Iisus Hristos, care s-a vărsat pentru viața lumii.
prefăcându-le cu Duhul Tău cel Sfânt.	[Prefăcându-le cu Duhul Tău cel Sfânt.]

Bineînțeles, într-o astfel de formă, această interpolare nu numai că este foarte evidentă, dar și alterează continuitatea și logica textului de bază al Liturghiei. Liturghiștii români au insistat pe mutarea acestui text înaintea începutului epiclezei (vezi *Liturghierul românesc actual*), crezând că astfel rezolvă toate problemele, dar să vedem care este istoria acestui adaos și dacă mutarea lui rezolvă problema!⁴

Istoricul și liturgistul rus episcopul Porfiri Uspenskiy considera că acest adaos a fost făcut de patriarhul Filothei Kokinos, în secolul al XIV-lea, odată cu schimbarea Diataxis-ului, și că această idee ar fi de origine alexandrină, iar Filothei, ca monah la Sinai (care atunci era sub jurisdicția Alexandriei), ar fi preluat-o de acolo și ar fi introdus-o în edițiile oficiale de la Constantinopol. Profesorul Alexei Dmitrevski însă afirmă cu toată autoritatea că studiul manuscriselor infirmă această ipoteză și înclină spre alta, legată de controversa cu latinii în problema epiclezei.

Se știe că pentru prima dată problema a fost ridicată în anul 1439 la Sinodul de la Florența, unde latinii respingeau necesitatea epiclezei, iar ortodocșii o apărau cu toată tăria. Chiar în această perioadă apare și adaosul despre care este vorba. Interesant este că, odată cu emiterea bulei papale a lui Pius al V-lea, în 1570 (după Conciliul Tridentin), unde dogma

⁴ De exemplu, în Anafora Sf. Vasile, chiar și după mutarea troparului în fața epiclezei obținem un text care în mod evident este mutilat. Cum putem spune după stihul diaconului (*Slavă Tatălui și Fiului și Sfântului Duh...*), cuvintele *epiclezei*, care încep cu: *Pentru aceasta...? Pentru care aceasta?* Bineînțeles, pentru aducerea darurilor în schimbul celor enumerate la *anamneză*. Dar iată că acest lucru nu este nici pe departe clar, pentru că între *anamneză* și *epicleză* avem introdus acest tropar. Iar despre intercalarea troparului în însuși textul *epiclezei* nici nu are rost să detaliem. Totul este foarte evident.

latină este proclamată oficial, și insistența ortodocșilor asupra troparului Ceasului al III-lea în textul epiclezei crește, atât la greci, cât mai ales la slavi. Deși se cunosc mai multe manuscrise din secolele al XV-lea–al XVI-lea care nu conțin acest tropar, observăm că majoritatea îl au – dacă nu în text, cel puțin scris, de o altă mână, pe marginea textului. Se știe că în secolul al XV-lea se întâlneau ambele practici, cu și fără adaos, iar începând cu secolul al XVI-lea, mai ales datorită edițiilor tipărite (în special la Veneția), mai toate edițiile slavone și mai multe ediții grecești apar cu acest adaos.⁵

Observăm că, de prin secolele al XVII-lea–al XVIII-lea, grecii renunță la acest adaos, iar slavii îl păstrează și până astăzi – uneori apărându-l cu exces de zel.⁶ Din Slujebnicele slavonești adaosul a fost preluat și e menținut și astăzi în Liturghierul românesc.

Primul care a formulat anumite argumente împotriva acestei interpolări a fost monahul grec Evghenie Voulgaris († 1806) – întemeietorul Academiei athonite de la Vatoped, apoi episcop în Rusia, în timpul Ecaterinei a II-a. Puțin mai târziu, o carte foarte interesantă și destul de voluminoasă despre acest subiect a fost scrisă de un hierokeryx (ἱεροκέρυξ) – „sfințit-predicator/vestitor” – anonim și se păstrează și astăzi la Mănăstirea Xenofont.⁷

Autorul acestui tratat consideră inovația (interpolarea troparului Ceasului al III-lea în textul epiclezei) drept una „nepotrivită și negândită”. El protestează împotriva adaosului și cere ca Biserica să înlăture cât mai repede

⁵ Întrucât în momentul introducerii acestui adaos Liturghia Sfântului Vasile se săvârșea foarte rar (ca și astăzi), considerăm că el a fost introdus mai întâi în Liturghia Sfântului Ioan. Tocmai de aceea, chiar și în varianta primară de interpolare (nu cea de acum din Liturghierul românesc), în Liturghia Sfântului Ioan aceasta nu e făcută așa grosolan ca în cea a Sfântului Vasile și parcă e mai bine gândită. Bineînțeles, și în **Anaforaua hrisostomică** cuvintele „și fă adică” puteau fi lăsate înainte de Troparul Ceasului al III-lea, așa cum sunt în **Anaforaua Sf. Vasile** cuvintele „și să le binecuvânteze pe dânsele și să le sfințească și să le arate”. Interpolatorii însă în mod intenționat au rupt cuvintele „și fă” de fraza de mai sus și le-au unit cu fraza de mai jos: „pâinea aceasta...”, încercând să păstreze, în felul acesta, logica și continuitatea textului. Acum însă, când în Liturghierul românesc Troparul Ceasului al III-lea a fost plasat înainte de epicleză, ca o introducere la aceasta, textul propriu-zis al epiclezei poate fi reconstituit în forma primară, adică „și fă adică / așadar” din **Anaforaua hrisostomică** să vină înaintea ambelor formule de binecuvântare, și nu lipit doar de formula de binecuvântare a pâinii (vezi și mai sus).

⁶ Chiar și clericii, nefiind inițiați în acest subiect, au crezut uneori că troparul reprezintă epicleza, iar absența lui (la greci, de exemplu) ar fi o mare greșeală. Alții, în special bulgarii, au adăugat tot aici și troparul (iar uneori chiar și condacul) Cincizecimii – ceea ce complică și mai mult problema.

⁷ Cf. KERN, care citează după sinteza făcută de Porfirii Uspenskiy în volumul al III-lea al *Istoriei Athonului*.

această greșeală și să interzică citirea troparului. Iată care erau principalele lui argumente:

1. Nici un manuscris vechi al Liturghiei Sfântului Vasile sau a Sfântului Ioan, până în secolul al XV-lea și chiar al XVI-lea, nu prevedea citirea acestui tropar.

2. În erminiile clasice ale Liturghiei, scrise de Gherman al Constantinopolului, Nicolae Cabasila și Simeon al Thesalonicului, nu se vorbește despre necesitatea acestui tropar.

3. Interpolarea troparului și stihurilor (în locul indicat de noi în tabelul de mai sus) încalcă orice regulă de gramatică și face textul lipsit de logică și de sens. [Observația însă este valabilă și pentru varianta de astăzi a Liturghierului românesc, unde de asemenea se observă lipsa de cursivitate a textului].

4. Toate Anaforalele (cu excepția celei copte și celei din *Testamentum Domini*) sunt adresate lui Dumnezeu-Tatăl. Aceasta e valabil și pentru Anaforalele Sfântului Vasile și Sfântului Ioan. Observăm însă că troparul Ceasului al III-lea este adresat lui Dumnezeu-Fiul, ca Cel care a trimis la Cincizecime pe Sfântul Duh⁸ (a nu se confunda cu purcederea din Tatăl, din veșnicie). Prin urmare, introducerea acestui tropar face ca să începem rugăciunea către Tatăl, să o continuăm către Fiul și imediat să trecem iarăși către Tatăl – ceea ce e greșit.

5. Toate aceste argumente nu i-au determinat însă pe slavi și pe români se renunțe la adaos. Astăzi, grecii, arabii, albanezii și o parte din diaspora ortodoxă nu au adaosul, iar restul îl mențin: fie în forma primară, fie înainte de textul epiclezei, imediat după „Ale Tale, dintru ale Tale...”

Trebuie remarcat faptul că unii din cei care insistă pentru necesitatea acestui tropar aduc ca argument o mențiune a Sfântului Ioan Gură de Aur care spune că *preotul, înainte de rugăciunea prefacerii, ridică mâinile în sus*, iar deducția lor este că ridicarea mâinilor s-ar fi făcut anume la acest tropar. Dar argumentul este lipsit de orice valoare științifică. Preotul putea să țină

⁸ Ioan 15:26 și 16:7 + Troparul praznicului Cincizecimii: *Binecuvântat ești Hristoase, Dumnezeul nostru [...], trimițându-le lor Duhul Sfânt...* Mai mult decât atât, acolo unde se adaugă acest tropar la epicleză, schimbarea „adresantului” rugăciunii este și mai evidentă, dar aceasta nu schimbă atitudinea celor care-l rostesc.

măinile ridicate în sus pe tot parcursul citirii Anaforalei (căci gestul nu era înțeles totdeauna doar ca unul de invocare), dar putea să ridice mâinile la cuvintele: *Trimite Duhul Tău cel Sfânt peste noi și peste aceste Daruri, ce sunt puse înaintea...* – așa cum fac și astăzi mai mulți slujitori.

Curios că, deși această problemă se referă la „inima” Liturghiei și are chiar și anumite consecințe dogmatice în înțelegerea ei, teologia o consideră o simplă diferență a tradițiilor locale și nu ia nici o atitudine în uniformizarea momentului dat.

